

Сучасний етап дослідження феномена духовності потребує єдиної цілісної концепції духовності, пошуку смислових і теоретичних конструкцій, які дозволяють аналізувати феномен духовності цілісно, а не лише у контексті абстрактно виділених сторін чи сфер духовного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергсон А. Собрание соч.: в 4 т. М.: Московский клуб, 1992. Т. 1. 336 с.
2. Бугерко Я. Психологічний аналіз моральних аспектів духовності у вченні Канта. Zbiog raportow naukowych. Nauka wczoraj, dziś, jutro. – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. S. 45–46.
3. Бугерко Я. Рефлексивний аналіз натуралістичних уявлень духовності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 6, том 1. С. 24–28.
4. Гегель Г.В.Ф. Система наук. Часть 1. Феноменология духа / перевод Г. Шпета. СПб: Наука, 1999. 444 с. Репринт 4 тома 1959 г. С. 41–444.
5. Кант И. Трактаты и письма. М.: Наука, 1980. 709 с.
6. Леви-Строс К. Структурная антропология. М.: Наука, 1985. 535 с.
7. Онищенко В. Д. Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія. Львів: Логос, 1998. 338 с.
8. Токарева С. Б. Проблема духовного опыта и методологические основания анализа духовности. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. 256 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
10. Фурман А. В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. Психологія і суспільство. 2013. № 4. С. 18–36.

УДК 159.922:356.13

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Волинець Н.В., к. психол. н., доцент,
старший науковий співробітник відділення організації наукових досліджень
науково-дослідного відділу
*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

У статті представлено результати емпіричного дослідження вікових особливостей особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. Описано вікові особливості особистісного психологічного благополуччя в контексті особистісного, професійного й організаційного фокусів.

Ключові слова: особистісне психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, професійне благополуччя, задоволеність життям, професійною діяльністю та працею.

ВОЛЫНЕЦ Н.В. ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ПЕРСОНАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

В статье представлены результаты эмпирического исследования возрастных особенностей личностного психологического благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины. Описаны возрастные особенности личностного психологического благополучия в контексте личностного, профессионального и организационного фокусов.

Ключевые слова: личностное психологическое благополучие, субъективное благополучие, профессиональное благополучие, удовлетворенность жизнью, профессиональной деятельностью и трудом.

Volynets N.V. AGE PECULIARITIES OF PERSONAL PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE STAFF OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

In the article are represented the results of the empirical study of age peculiarities of personal psychological well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine. The age peculiarities of personal psychological well-being to the context of personal, professional and organizational focuses are described.

Key words: personal psychological well-being, subjective well-being, professional well-being, satisfaction with life, professional activity and work.

Постановка проблеми. Професійна діяльність, професійні взаємодії, взаємовідносини та стосунки персоналу Державної прикордонної служби (далі – ДПС) України – центральний елемент щоденного життя співробітників, що потужно впливає

на їхнє благополуччя. Стан переживання психологічного благополуччя особистістю є бажаним, оскільки інтегрує стани психологічного задоволення, комфорту, внутрішньої і зовнішньої гармонії, що, у результаті, виявляється у відповідних ефектах, як-от: у задоволеності умовами, процесом та результатами праці, міжособистісними відносинами в процесі праці, у спілкуванні з колегами та керівниками, у професійній компетентності, самореалізації і досягненні власної гідності та внутрішньої свободи, що визначають переживання-проживання особистісної та професійної здійсненності життя персоналом ДПС України. Нині актуальне питання виявлення вікових особливостей переживання особистісного психологічного благополуччя персоналом ДПС України, адже кожен віковий період вирізняється як структурою та специфікою цінностей, мотивації, професійної компетентності та реалізації в професійній діяльності тощо, так і особливостями переживання та проживання власного «Я-існування», задоволеності життям загалом та професійною діяльністю зокрема, а також переживанням особистісного психологічного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав незначну кількість досліджень, присвячених різним аспектам переживання особистісного психологічного благополуччя прикордонниками. Так, якість життя прикордонників вивчалася в працях В. Буряк, Н. Волинець [1], переживання прикордонниками задоволеності працею – О. Кальчук [2], задоволення потреб прикордонників – Г. Магася [3], задоволеність взаємовідносинами з колегами, керівництвом та змістом діяльності – О. Самохвалова [4], задоволення від роботи – О. Ставицького [5], ціннісні орієнтації та задоволеність службою – В. Калюжного [6], І. Ковальської [7], В. Лопати [8], психічного та психологічного здоров'я – В. Алещенка [9], С. Вірного [10], Т. Вербанової [11], Д. Єрьоменка [12], Є. Потапчука [13], С. Вірного та О. Ящука [14], професійної адаптації – С. Вірного [10], С. Мула [15], Є. Потапчука [13], О. Самохвалова [4], С. Чистякова [16], професійної успішності – С. Вірного [10], С. Мула [15], О. Ставицького [5]; самореалізації – І. Грязнова, Ю. Юрченка [17], В. Райка [18]. Більшість досліджень стосовно переживань прикордонників присвячена різним аспектам їхнього неблагополуччя: психотравмуючим впливам бойової обстановки та бойового стресу на особистість прикордонника, негативним психоемоційним станам (Д. Єрьоменко) [12], впливу умов соціальної ізоляції на психічне

здоров'я (Т. Вербанова) [11], впливу негативних психічних станів на службову діяльність (О. Андрощук) [19], професійному вигоранню та деформаціям (Ю. Максимюк, Б. Томчук, О. Хайрулін) [20–22].

Проведені дослідження переживання психологічного благополуччя особистістю орієнтовані на виявлення його структури, детермінант, чинників та особливостей проявів у контексті життєдіяльності та професійної діяльності особистості. Проте проблеми особистісного психологічного благополуччя військовослужбовців загалом та прикордонників зокрема залишаються поза увагою дослідників, незважаючи на те, що є достатньо цікавими як з позиції аналізу процесу розвитку та формування особистості прикордонника-професіонала в контексті професійної діяльності, так і з погляду життєздійснення, самореалізації, професійної адаптації та реалізації в екстремальних умовах професійної діяльності.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження вікових особливостей особистісного, професійного й організаційного компонентів особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України.

Методи та організація дослідження. З метою виявлення вікових особливостей особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України використано такі методи: психодіагностичного тестування, порівняльного аналізу досліджуваних показників, інтерпретації емпіричних даних, узагальнення, кореляційний аналіз. У дослідженні вікових особливостей особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України використано стандартизований психодіагностичний інструментарій: тест смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва, шкалу екзистенції А. Ленгле та К. Орглер, ціннісно орієнтовану систему методик О. Фанталової, методику діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова і В. Пономарьової, опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, шкалу суб'єктивного благополуччя Г. Перуе-Баду в адаптації М. Соколової; методику вивчення мотивації професійної кар'єри Є. Шейна, тест «Мотиваційний профіль» Ш. Річі і П. Мартіна, методику вивчення професійної ідентичності Л. Шнайдера, методику «Професійне самоставлення особистості» К. Карпінського, методику «Професійна затребуваність особистості» О. Харитонової, методику оцінки професійного благополуччя (далі – МОПБ) Є. Рут; анкету оцінки сприятливості організаційної культури; опитувальник визна-

чення задоволеності працею та опитувальник «Інтегральна задоволеність роботою». З метою виявлення кореляційних зв'язків між показниками особистісного психологічного благополуччя прикордонників та віком проводився розрахунок коефіцієнта рангової кореляції за Спірменом. Статистичне оброблення даних здійснювалося з використанням пакету прикладних програм SPSS, версія 17.0.

Емпіричне дослідження особливостей особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України залежно від віку проводилося на базі Національної академії ДПС України імені Богдана Хмельницького. У дослідженні взяли участь 302 військовослужбовці-прикордонники, з них: 203 особи – слухачі курсів перекваліфікації (серед них 183 особи – чоловіки, 20 осіб – жінки), 99 осіб – офіцери – слухачі факультету підготовки керівних кадрів (чоловіки), віком від 23 до 55 років, яких було згруповано за віком: 23–25, 26–30, 31–35, 36–40 та старше 40 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами тестування за тестом смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва виявлено найвищі рівні за загальним показником смисложиттєвих орієнтацій у групах прикордонників віком 36–40 років: високий – у 95,16% осіб, середній – у 4,84% осіб; віком 30–35 років: високий – у 87,23% осіб, середній – у 12,77% осіб; віком 26–30 років: високий – у 85,37% осіб, середній – у 14,63% осіб. У групі прикордонників віком 23–25 років виявлено високий рівень смисложиттєвих орієнтацій у 75% осіб, середній – у 25% осіб, а віком більше 40 років: високий – у 65% осіб, а середній – у 35% осіб. Низькі рівні показника смисложиттєвих орієнтацій у досліджуваних групах не виявлено. У групі прикордонників віком 36–40 років виявлено найвищі значення показника смисложиттєвих орієнтацій, сформованості цілей у житті (високий – у 100% респондентів), емоційного наповнення процесу життя (високий – у 90,32%, середній – у 9,68% осіб), результативності життя (високий – у 93,55% опитаних, середній – у 6,45%), локусу контролю «Я» (високий – у 100% осіб) та локусу контролю життя (високий – у 100% опитаних), що означає, що прикордонники вікової груп 36–40 років мають найвищі серед інших вікових груп рівні осмисленості та спрямованості власного життя, цілеспрямовану орієнтацію на майбутнє, цікавості до власного життя, його емоційної насиченості та наповненості смыслом, задоволеності самореалізацією та продуктивністю, осмисле-

ності прожитого життя, що породжує смисли життя в майбутньому, свободи вибору у влаштуванні власного життя відповідно до цілей і уявлень про його сенс, а також впевненості в тому, що вони спроможні керувати власним життям, вільно ухвалювати та реалізовувати життєво важливі рішення.

У групі прикордонників віком 31–35 років також виявлено високі значення досліджуваних показників смисложиттєвих орієнтацій. За показниками сформованості цілей у житті високий рівень виявлено у 90,43% осіб, середній – у 7,44% осіб, низький – у 2,13% осіб, емоційного наповнення процесу життя: високий – у 77,66% опитаних, середній – у 20,21% осіб, низький – у 2,13%, результативності життя: високий – у 87,23% досліджуваних, середній – у 12,77% осіб, локусу контролю «Я»: високий – у 88,30%, середній – в 11,70%, локусу контролю життя: високий – у 80,85% осіб, середній – у 19,15%. У групі прикордонників віком 26–30 років виявлено дещо нижчі, ніж у вищезазначених вікових групах, але достатньо високі значення досліджуваних показників смисложиттєвих орієнтацій. За показниками сформованості цілей у житті високий рівень виявлено у 81,71% респондентів, середній – у 14,63%, низький – у 3,66%, емоційного наповнення процесу життя: високий – у 70,73% осіб, середній – у 29,27%, результативності життя: високий – у 78,05% досліджуваних, середній – у 21,95%, локусу контролю «Я»: високий – у 81,71% осіб, середній – у 18,29%, локусу контролю життя: високий – у 80,49% осіб, середній – у 15,85%, низький – у 3,66%.

У групі прикордонників віком 23–25 років виявлено за показниками сформованості цілей у житті високий рівень у 100% осіб, емоційного наповнення процесу життя: високий – у 79,17% опитаних, середній – у 20,83%, результативності життя: високий – у 87,50% осіб, середній – у 12,50%, локусу контролю «Я»: високий – у 70,83%, середній – у 29,17% осіб, локусу контролю життя: високий рівень – у 62,50% осіб, середній – у 37,50%.

Прикордонники вікової групи 23–25 років порівняно з іншими віковими групами мають найнижчі показники локусу контролю «Я» та локусу контролю життя.

У групі прикордонників віком старше 40 років виявлено за показниками сформованості цілей у житті високий рівень у 67,50% осіб, середній – у 30%, низький – у 2,50% осіб; емоційного наповнення процесу життя: високий – у 87,50%, середній – у 10% осіб, низький – у 2,50%; результативності життя: високий – у 67,50%, середній – у 32,50%; локусу контролю «Я»:

високий – у 82,50% опитаних, середній – у 17,50% осіб; локусу контролю життя: високий – у 80% осіб, середній – у 20%. Прикордонники вікової групи старше 40 років порівняно з іншими віковими групами мають найнижчі показники сформованості цілей та результативності життя, що пов'язано з оцінкою та переосмисленням уже прожитого життя та його здійсненості, зміною ціннісно-сміслових орієнтацій.

За результатами тестування за шкалою екзистенції А. Ленгле та К. Орглер виявлено найвищі рівні за загальним показником здійсненості життя в групах прикордонників віком 36–40 років: високий – у 4,84% осіб, середній – у 95,16%; віком 23–25 років: високий – у 12,50%, середній – у 87,50% опитаних; віком старше 40 років: високий – у 17,50% осіб, середній – у 67,50%, низький – у 15%.

Прикордонники вікової групи 23–25 років мають вищі порівняно з іншими віковими групами показники відповідальності, ситуативної екзистенційної здійсненості та загальної здійсненості життя, що свідчить про те, що їм більше притаманні послідовна самовідповідальність, автентична поведінка, високий рівень почуття обов'язку та висока здатність конструктивно поводитися із зовнішнім світом, рішуче і відповідально ним керувати, вони готові брати активну участь у влаштуванні й організації власного життя і проживають життя як наповнене сенсом, з віддають процесу його здійснення, відчувають і переживають його тут і тепер.

Прикордонники вікової групи 26–30 років мають найнижчі порівняно з іншими віковими групами значення показника свободи.

У прикордонників вікової групи 31–35 років найнижчі значення показників самотрансценденції, самодистанціювання, відповідальності, персональної, ситуативної та загальної здійсненості життя.

Прикордонники вікової групи 36–40 років мають найвищі порівняно з іншими віковими групами значення середнього рівня показника самотрансценденції, а також найвищі високі рівні значення показників самодистанціювання, самотрансценденції, персональної, ситуативної та загальної здійсненості життя. Вони більше, ніж інші вікові групи, віддаються важливим для них цінностям, присвячують цьому своє життя і докладають до цього свої зусилля та здібності, більше здатні отримувати задоволення від життя, надавати емоційної значущості пережитим подіям, відчувати емоційну внутрішню співвіднесеність і приймати себе у відповідності зі своїми бажаннями і потребами; більше здатні до відповідальних

і персонально обґрунтованих рішень, вони емпатійні, здатні до співпереживання і співчуття, здатні насолоджуватися життям та зберігати внутрішній вільний простір, їхнє життя наповнене смислом, вони усвідомлюють власні внутрішні потреби та завдання, зовнішні події та ситуації й узгоджують їх між собою більше, ніж прикордонники інших вікових груп.

За результатами тестування за методикою діагностики рівня співвідношення «цінності» та «доступності» у різних життєвих сферах виявлено такі особливості: 1) найбільш цінними і важливими сферами життя (високі рівні цінностей) у групі прикордонників 23–25-років є здоров'я (75% осіб), щасливе сімейне життя (50% осіб) та пізнання (41,67% осіб); у групі прикордонників 26–30 років найважливішими визнано щасливе сімейне життя (59,76%) та кохання (40,24%); для групи прикордонників 31–35 років найвагомими є здоров'я (68,09% осіб) та щасливе сімейне життя (54,26%); у групі прикордонників 36–40 років такі показники: щасливе сімейне життя – 69,35% осіб, здоров'я – 53,23% і кохання – 48,39%; у групі прикордонників старше 40 років: кохання – 75% осіб та щасливе сімейне життя – 52,50%; 2) найменш цінними та важливими сферами життя (низькі рівні цінностей) визначено такі: у групі прикордонників 23–25 років – краса природи і мистецтва (100% осіб), творчість (79,17%), цікава робота (62,50%), активне діяльнісне життя (58,33%), впевненість у собі (54,17%) та свобода (54,17% осіб); у групі прикордонників 26–30 років – краса природи і мистецтва (74,39%), творчість (70,73% осіб) та цікава робота (52,44%); у групі прикордонників 31–35 років: найменш цінними названо красу природи і мистецтва (82,98%), творчість (8,09%) та активне діяльнісне життя (54,26%); у групі прикордонників 36–40 років такі показники: свобода – 90% осіб, творчість – 90%, краса природи і мистецтва – 75,81%; у групі прикордонників старше 40 років найменш важливими сферами вважають такі: краса природи і мистецтва (80% осіб), впевненість у собі (55% респондентів), пізнання (55%), здоров'я (42,50%), матеріально забезпечене життя (40% осіб).

Отже, у ціннісному ряду всіх вікових груп прикордонників переважає така цінність, як щасливе сімейне життя, а найменш цінними є краса природи і мистецтва, творчість. Активне діяльнісне життя є більш цінним для вікових груп 26–30, 36–40 та старше 40 років; здоров'я є більш цінним для вікових груп 23–25, 30–35, 36–40 років; цікава робота більш цінна для прикордонників

старше 40 років і найменш цінна для прикордонників 23–25 років; кохання є більш цінним для прикордонників старше 40 років; матеріально забезпечене життя більш цінне для прикордонників 23–25 років, наявність вірних друзів та пізнання більш цінні для прикордонників 23–25 років і найменш цінні для осіб старше 40 років; впевненість у собі є найбільш цінною для осіб 36–40 років і найменш цінною для респондентів 23–25 та старше 40 років; свобода є найбільш цінною для осіб 26–30 років і найменш цінною для осіб старше 40 років; творчість є найбільш цінною для осіб 36–40 років і найменш цінною для осіб старше 40 років. У групі прикордонників старше 40 років цінності здоров'я та матеріально забезпеченого життя яскраво виражені на високому та низькому рівнях порівняно із середніми.

Необхідно зазначити тенденції до зростання з віком цінності цікавості до роботи та зниження цінності пізнання. Найбільш доступними сферами життя (високі рівні доступності) у групі прикордонників 23–25 років є впевненість у собі (50%), а в групі прикордонників 26–30 років – щасливе сімейне життя (40,24%). Переважання високих рівнів доступності цінностей над середніми та низькими рівнями в інших досліджуваних групах не виявлено.

Найменш доступними сферами життя (низькі рівні доступності) у групі прикордонників 23–25 років визнано: матеріально забезпечене життя (79,17%), здоров'я (66,67% осіб), цікава робота (66,67%), творчість (66,67%), краса природи і мистецтва (45,83% осіб), щасливе сімейне життя (41,66%); у групі прикордонників 26–30 років зазначено такі: творчість – 76,83% осіб, матеріально забезпечене життя – 70,73%, впевненість у собі – 63,41%, краса природи і мистецтва – 51,22%, свобода – 50%, цікава робота – 47,56% осіб; у групі прикордонників 31–35 років: матеріально забезпечене життя (73,40%), здоров'я (56,38%), творчість (54,26%) та впевненість у собі (42,55%); у групі прикордонників 36–40 років: впевненість у собі (74,19%), матеріально забезпечене життя (58,07%) та щасливе сімейне життя (37,10%); у групі прикордонників старше 40 років: матеріально забезпечене життя – 72,50% осіб, краса природи і мистецтва – 72,50%, наявність вірних друзів – 72,50%, впевненість у собі – 57,50%, кохання – 55% опитаних.

Отже, найбільш доступним для всіх вікових груп прикордонників є пізнання, а найменш доступними для всіх вікових груп прикордонників є матеріально забезпечене життя та творчість. Активне діяльніс-

не життя є більш доступним для вікової групи 23–25 років і найменш доступним для вікової групи 26–30 років; здоров'я є більш доступним для вікової групи старше 40 років і найменш доступним для вікової групи 23–25 років; цікава робота є більш доступною для прикордонників старше 40 років і найменш доступною для прикордонників 23–25 років; краса природи і мистецтва є найбільш доступною для прикордонників 36–40 років і найменш доступною для прикордонників старше 40 років; кохання є більш доступним для прикордонників 23–25 років і найменш доступним для прикордонників старше 40 років; матеріально забезпечене життя є більш доступним для прикордонників 36–40 років і найменш доступним для опитаних 23–25 років; наявність вірних друзів більш доступна для прикордонників 23–25 років і найменш доступна для осіб старше 40 років; впевненість у собі є найбільш доступною для осіб 23–25 років і найменш доступною для досліджуваних 36–40 років; пізнання є більш доступним для прикордонників 23–25 років і найменш доступним для осіб 36–40 років; свобода є найбільш доступною для опитаних старше 40 років і найменш доступною для осіб 26–30 років; щасливе сімейне життя найбільш доступне для осіб старше 40 років і найменш доступне для осіб 23–25 років; творчість є найбільш доступною для осіб 36–40 років і найменш цінною для осіб 26–30 років. У групі прикордонників старше 40 років цінності здоров'я та матеріально забезпеченого життя яскраво виражені на високому та низькому рівнях порівняно із середніми. Варто зазначити тенденції до зростання з віком доступності цікавої роботи, щасливого сімейного життя та творчості, а також зниження з віком доступності наявності вірних друзів та пізнання.

Виявлені особливості внутрішніх конфліктів та внутрішніх вакуумів показали таке: у віковій групі прикордонників 23–25 років найбільш депривованими цінностями є здоров'я, матеріально забезпечене життя та щасливе сімейне життя, а найбільш досяжними цінностями є впевненість у собі та творчість; у віковій групі прикордонників 26–30 років найбільш депривованими цінностями є кохання, матеріально забезпечене життя та щасливе сімейне життя, а найбільш досяжними цінностями є краса природи і мистецтва та впевненість у собі; у віковій групі прикордонників 31–35 років найбільш депривованими цінностями є здоров'я, кохання, матеріально забезпечене життя та щасливе сімейне життя, а найбільш досяжними цінностями є активне діяльнісне життя, краса

природи і мистецтва та впевненість у собі; у віковій групі прикордонників 36–40 років найбільш депривованими цінностями є здоров'я, кохання та щасливе сімейне життя, а найбільш досяжними цінностями є краса природи і мистецтва, творчість; у віковій групі прикордонників старше 40 років найбільш депривованими цінностями є кохання, наявність вірних друзів та матеріально забезпечене життя, а найбільш досяжними цінностями є краса природи і мистецтва, творчість. Окрім того, інтегральний показник «Цінність – Доступність» показав, що найвищі рівні глибини занурення у власні внутрішні конфлікти, внутрішнє незадоволення та блокування основних життєвих потреб виявлено у віковій групі прикордонників 23–25 років: високий рівень – у 12,50% осіб, середній – у 79,17%, низький – у 8,33%. Найвищу здатність до гармонізації внутрішніх станів та внутрішнього задоволення виявлено у віковій групі прикордонників старше 40 років: високий рівень – у 5% осіб, середній – у 20% осіб, низький – у 75%. У віковій групі прикордонників 26–30 років виявлено високий рівень інтегрального показника «Цінність – Доступність» у 12,20% осіб, середній – у 45,12%, низький – у 42,68%; у віковій групі прикордонників 31–35 років виявлено високий рівень цього показника у 25,53% осіб, середній – у 42,50%, низький – у 31,92%; у віковій групі прикордонників 36–40 років високий рівень показника виявлено в 19,35% осіб, середній – у 43,55%, низький – у 37,10%.

За результатами аналізу показників, виявлених за методикою «Сім станів» та шкалою оцінки дискомфорту, виявлено, що: 1) найчастіше емоційно негативні стани виникають у віковій групі прикордонників 31–35 років: високий рівень – у 11,70% осіб, середній – у 12,77%, низький – у 75,53%, а найрідше – у віковій групі прикордонників старше 40 років: високий рівень не виявлено, середній – у 10% осіб, низький – у 90%. В інших вікових групах також негативні стани виникають не часто: у віковій групі прикордонників 23–25 років високий рівень цього показника не виявлено, середній – у 16,67% опитаних, низький – у 83,33%; у віковій групі прикордонників 26–30 років високий рівень виявлено в 1,22% осіб, середній – у 9,76%, низький – у 89,02%; у віковій групі прикордонників 36–40 років високий рівень не виявлено, середній – у 14,52% осіб, низький – у 85,48%; 2) високі та середні рівні емоційно позитивних станів переважають у всіх вікових групах прикордонників: у віковій групі прикордонників 23–25 років високий рівень – у 12,50% осіб, середній – у 87,50%, низький не виявлено;

у віковій групі прикордонників 26–30 років високий – у 23,17% осіб, середній – у 63,42%, низький – у 13,41%; у віковій групі прикордонників 31–35 років високий рівень – у 37,23% осіб, середній – у 52,13%, низький – у 10,64%; у віковій групі прикордонників 36–40 років високий – у 37,10% осіб, середній – у 41,93% осіб, низький – у 20,97%; у віковій групі прикордонників старше 40 років виявлено високий рівень у 45% осіб, середній – у 32,50%, низький – у 22,50%; 3) найвищий рівень дискомфорту виявлено у віковій групі прикордонників 31–35 років, а саме: високий – у 20,21% осіб, середній – у 21,28%, відсутність дискомфорту – у 58,51%, а найнижчий – у віковій групі прикордонників старше 40 років: високий рівень не виявлено, середній – у 2,50% осіб, відсутність дискомфорту – у 97,50%.

В інших вікових групах прикордонників також виявлено переважання відсутності дискомфорту: у віковій групі прикордонників 23–25 років високий рівень не виявлено, середній – у 8,33% осіб, відсутність дискомфорту – у 91,67% осіб; у віковій групі прикордонників 26–30 років високий рівень не виявлено, середній – у 12,20% осіб, відсутність дискомфорту – у 87,80%; у віковій групі прикордонників 36–40 років: високий – у 3,23% осіб, середній – в 11,29%, відсутність дискомфорту – у 85,48%.

Отже, в усіх вікових групах досліджуваних прикордонників виявлено переважання емоційно позитивних станів та відсутність дискомфорту.

За результатами тестування за методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова і В. Пономарьової виявлено такі вікові особливості рефлексивності персоналу ДПС України: найвищі сумарні значення високого та середнього рівнів загальної рефлексії виявлено в групі прикордонників віком 23–25 років: високий – у 4,17% осіб, середній – у 83,33%, низький – у 12,50%. Найнижчий рівень загальної рефлексії виявлено у групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 2,50% осіб, середній – у 35%, низький – у 62,50%. Найвищі показники високого рівня загальної рефлексії виявлено в групі прикордонників віком 36–40 років (у 16,13% осіб) за достатньо високих показників середнього (у 43,55% осіб) та низького рівнів (у 40,32% осіб). У групі прикордонників віком 26–30 років високий рівень загальної рефлексії виявлено в 14,63% осіб, середній – у 57,32%, низький – у 28,05%; у групі прикордонників віком 31–35 років високий – у 14,89% осіб, середній – у 50% осіб, низький – у 35,11%. Ретроспективна та перспективна рефлексія

найбільше розвинуті в прикордонників віком 31–35 років і найменше – у прикордонників старше 40 років, рефлексія діяльності найбільше розвинута в прикордонників віком 26–30 років і найменше у досліджуваних старше 40 років, а рефлексія спілкування та взаємодії з іншими людьми найбільше розвинута в прикордонників віком 26–30 та старше 40 років і найменше у прикордонників 31–35 років.

За результатами тестування за опитувальником часової перспективи Ф. Зімбардо виявлено такі вікові особливості сприйняття часу персоналом ДПС України: 1) найвищі значення рівнів за показником сприйняття негативного минулого виявлено в групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 15% осіб, підвищений – у 7,50%, середній рівень не виявлено, знижений – у 27,50% осіб, низький – у 50%, а найнижчі – у групі прикордонників віком 23–25 років: високий, підвищений та знижений рівні цього показника не виявлено, середній рівень виявлено у 25% осіб, низький – у 75%; 2) найвищі значення рівня за показником сприйняття позитивного минулого виявлено в групі прикордонників віком 23–25 років: високий, знижений та низький рівні не виявлено, підвищений виявлено в 37,50% осіб, середній – у 62,50%, а найнижчі – у групі прикордонників віком 36–40 років: високий – в 1,62% осіб, підвищений – у 35,48%, середній та знижений – у 24,19% осіб, низький – у 14,52% осіб; 3) найвищі значення високого та підвищеного рівнів за показником сприйняття гедоністичного теперішнього виявлено в групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 5%, знижений – у 7,50%, середній – у 7,50% осіб, знижений – у 15% осіб за високих значень низького рівня – у 65% осіб, а найнижчі – у групі прикордонників віком 36–40 років: високий та підвищений рівні не виявлено, середній – у 8,07% осіб, знижений – у 50% осіб, низький – у 41,93%; 4) найвищі значення за показником сприйняття фаталістичного теперішнього виявлено в групі прикордонників віком 26–30 років: високий рівень – у 28,05% осіб, підвищений – у 31,71%, середній – у 26,83%, знижений – у 13,41%, низький рівень не виявлено, а найнижчі – у групі прикордонників віком 23–25 років: високий та підвищений – у 4,16% осіб, середній – у 66,67% осіб, знижений – у 25%, низький рівень не виявлено; 5) найвищі значення високого та підвищеного рівнів за показником сприйняття майбутнього виявлено в групі прикордонників віком 36–40 років: високий – у 4,84% осіб, підвищений – у 40,32%, середній – у 22,58% осіб,

знижений – в 11,29%, низький – у 20,97%, а найнижчі – у групі прикордонників віком 31–35 років: високий – у 1,06% досліджуваних, підвищений – у 10,64%, середній – у 37,24%, знижений – у 20,21%, низький – у 30,85% осіб.

Отже, загалом усі вікові групи досліджуваних прикордонників здебільшого позитивно сприймають власне минуле як позитивний досвід, прикордонники вікової групи 23–25 років позитивніше сприймають власне минуле порівняно з іншими віковими групами, а найменш позитивно – прикордонники старше 40 років. Сьогодні в усіх вікових групах сприймається як наслідок минулих дій, досвіду, вчинків, ухвалених рішень тощо і як передумова майбутнього (найвищі значення показника гедоністичного теперішнього виявлено в прикордонників старше 40 років, а найнижчі – у прикордонників віком 36–40 років). Окрім того, більше половини досліджуваних вважають, що їхнє майбутнє не визначене і на нього можна вплинути власними діями, зусиллями тощо, тому теперішнє переживається як час, коли потрібно діяти, працювати, щось змінювати, розвиватися тощо заради кращого майбутнього (найнижчі значення показника фаталістичного теперішнього виявлено в прикордонників віком 23–25 років, а найвищі – у прикордонників віком 26–30 років). Більшість прикордонників зорієнтовані на майбутнє: вони ставлять перед собою цілі, планують власне життя та кар'єру, прагнуть до досягнень тощо (найвищі значення показника сприйняття майбутнього виявлено в прикордонників старше 40 років, а найнижчі – у прикордонників віком 23–25 та 36–40 років).

За результатами тестування за шкалою суб'єктивного благополуччя Г. Перуе-Бадю в адаптації М. Соколової виявлено, що за загальним показником суб'єктивного благополуччя в усіх вікових групах прикордонників переважають середні рівні цього показника. Найвищий рівень суб'єктивного благополуччя виявлено в групі прикордонників віком 36–40 років: дуже високий – у 3,23%, високий – у 40,32%, середній – у 53,23%, низький та дуже низький – у 1,61% осіб.

У групі прикордонників віком старше 40 років дуже високого, низького та дуже низького рівнів цього показника не виявлено, високий рівень – у 37,50% осіб і середній – у 62,50%.

У групі прикордонників віком 26–30 років дуже високий рівень суб'єктивного благополуччя виявлено в 6,10% осіб, високий – у 20,73%, середній – у 64,63%, низький – у 4,88%, дуже низький – у 3,66%.

У групі прикордонників віком 31–35 років дуже високий рівень суб'єктивного благополуччя – у 8,51% осіб, високий – у 31,92%, середній – у 50%, низький – у 3,38%, дуже низький – у 3,19%; у групі прикордонників віком 36–40 років зазначений показник дуже високий – у 3,23% осіб, високий – у 40,32%, середній – у 53,23%, низький та дуже низький – у 1,61% осіб.

В усіх досліджуваних вікових групах прикордонників переважають середні рівні напруги та чутливості, ознак психоемоційної симптоматики, самооцінки здоров'я та суб'єктивного благополуччя. У групі прикордонників віком 23–25 років порівняно з іншими віковими групами більш значущими є соціальне оточення, вища самооцінка власного здоров'я та вища задоволеність повсякденною діяльністю, а також найбільша кількість осіб із високим та низьким рівнями напруги та чутливості, з високим рівнем зміни настрою та дуже високим рівнем суб'єктивного благополуччя. У всіх прикордонників цієї вікової групи наявні ознаки психоемоційної симптоматики.

У групі прикордонників віком 26–30 років порівняно з іншими віковими групами найбільша кількість осіб із високим та низьким рівнями прояву ознак психоемоційної симптоматики, з низьким рівнем самооцінки здоров'я та середнім рівнем суб'єктивного благополуччя.

У групі прикордонників віком 31–35 років порівняно з іншими віковими групами менш значущим є соціальне оточення, а також найбільша кількість осіб із середнім рівнем прояву напруги та чутливості.

У групі прикордонників віком старше 40 років порівняно з іншими віковими групами виявлено найменший ступінь коливання та зміни настрою, найнижчу задоволеність повсякденною діяльністю та відсутність осіб із низьким та дуже низьким рівнями суб'єктивного благополуччя.

За результатами тестування за методикою діагностики Е. Шейна виявлено такі вікові особливості ціннісних орієнтацій у кар'єрі персоналу ДПС України: 1) більшість прикордонників усіх вікових груп визначають стабільність і надійність роботи на тривалий час як найважливішу ціннісну орієнтацію у власній кар'єрі: у групі прикордонників віком 23–25 років – 16,67% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – 32,93%, у групі прикордонників віком 31–35 років – 29,79%, у групі прикордонників віком 36–40 років – 29,03% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років – 40%; 2) найменше прикордонники всіх вікових груп серед ціннісних орієнтацій у власній кар'єрі орієнтуються на авто-

номію (як можливість виконувати роботу власним способом, темпом і за власними стандартами): у групі прикордонників віком 23–25 років цю ціннісну орієнтацію в кар'єрі не виявлено, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 6,10% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – в 1,06%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 3,23% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 2,50%; 3) професійна компетентність (як можливість реалізації в професійній діяльності здібностей і талантів) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі: у групі прикордонників віком 23–25 років – у 4,16% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 3,66%, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 3,19%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 6,45%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 10%; 4) менеджмент (як можливість для лідерства, високого доходу, підвищених рівнів відповідальності та власного внеску в успіх) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі: у групі прикордонників віком 23–25 років – у 8,33% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 3,66%, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 7,45% осіб, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 6,45%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 5% осіб; 5) стабільність місця проживання (як можливість жити у своєму місті або з мінімумом переїздів та відряджень) у групі прикордонників віком 23–25 та 26–30 років як ціннісну орієнтацію в кар'єрі не виявлено, у групі прикордонників віком 31–35 років зазначене є ціннісною орієнтацією для 17,02% осіб, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 4,84% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 5% осіб; 6) служіння (як можливість втілювати в роботі свої ідеали і цінності) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі для 16,67% осіб із групи прикордонників віком 23–25 років, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 13,41% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 20,21%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 20,97%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 15%; 7) виклик (як можливість виконувати важку роботу або працювати в особливих та / або екстремальних умовах діяльності, за складних міжособистісних відносин) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі 12,50% осіб віком 23–25 років, у групі прикордонників віком 26–30 та 31–35 років цю ціннісну орієнтацію в кар'єрі не виявлено, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 1,61% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 7,50% опитаних; 8) інтеграція стилів життя (як спосіб збе-

реження гармонії між особистим життям і кар'єрою) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі: у групі прикордонників віком 23–25 років – у 12,50% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 3,66%, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 10,64%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 9,68%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 2,50%; 9) підприємство (як здатність створювати щось нове в організації) є ціннісною орієнтацією в кар'єрі у 12,19% прикордонників віком 26–30 років, у групі прикордонників віком 23–25 років цю ціннісну орієнтацію в кар'єрі не виявлено, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 3,19% осіб, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 1,61%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 2,50%; 10) кар'єра не є центральною ціннісною орієнтацією в професійному житті прикордонників: у групі віком 23–25 років – у 29,17% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 24,39% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 7,45%, у групі віком 36–40 років – у 16,13% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 7,50%.

Отже, у групі прикордонників віком 23–25 років виявлено найбільшу кількість осіб, які не вважають кар'єру центральною у власному житті. Найбільше прикордонники всіх вікових груп орієнтуються в кар'єрі на служіння як можливість втілювати в роботі свої ідеали і цінності та стабільність роботи.

За результатами тестування за методикою діагностики Л. Шнейдер виявлено такі вікові особливості професійної ідентичності персоналу ДПС України: 1) за показником передчасної ідентичності найбільшу кількість осіб виявлено в групі прикордонників віком 23–25 років – 16,67% осіб. У групі прикордонників віком 26–30 років передчасну ідентичність виявлено у 7,32% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 10,64%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 8,07%, у групі прикордонників віком старше 40 років осіб із передчасною ідентичністю не виявлено; 2) за показником дифузної ідентичності найбільше осіб виявлено в групі прикордонників віком 23–25 років – 16,67%. У групі прикордонників віком 26–30 років дифузну ідентичність виявлено у 7,32% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 10,64%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 8,07%, у групі прикордонників віком старше 40 років осіб із передчасною ідентичністю не виявлено; 3) за показником мораторію (кризи ідентичності) найбільшу кількість осіб виявлено в групі прикордон-

ників віком 23–25 років – у 20,83% осіб. У групі прикордонників віком 26–30 років кризи ідентичності виявлено в 10,98% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 18,09% осіб, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 17,74%, у групі прикордонників віком старше 40 років – у 17,50% осіб; 4) за показником досягненої позитивної ідентичності найбільшу кількість осіб виявлено в групі прикордонників віком старше 40 років – 82,50%. У групі прикордонників віком 23–25 років позитивну ідентичність виявлено у 33,33% осіб, у групі прикордонників віком 26–30 років – у 29,27%, серед прикордонників віком 31–35 років – у 23,40%, у групі прикордонників віком 36–40 років – у 32,26%; 5) за показником псевдопозитивної ідентичності найбільшу кількість осіб виявлено в групі прикордонників віком 26–30 років – у 39,02% осіб. У групі прикордонників віком 23–25 років псевдопозитивну ідентичність виявлено у 12,50% осіб, у групі прикордонників віком 31–35 років – у 36,17% осіб, серед прикордонників віком 36–40 років – у 35,48% осіб, у групі прикордонників віком старше 40 років осіб із псевдопозитивною ідентичністю не виявлено.

Отже, у групах прикордонників віком 23–25 та старше 40 років виявлено найбільше осіб із досягнутою позитивною ідентичністю, а в групах прикордонників віком 26–30, 31–35 та 36–40 років – з псевдопозитивною ідентичністю.

За результатами дослідження за тестом «Мотиваційний профіль» Ш. Річі та П. Мартіна виявлено такі вікові особливості професійних потреб персоналу ДПС України: 1) у групі прикордонників віком 23–25 років найвищі мотиваційні потреби в професійній діяльності такі: потреба у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків: високий рівень – у 75% осіб, середній – у 25%, низький – не виявлено; потреба у впливовості та владі, прагненні керувати іншими людьми та прагненні до конкуренції: високий рівень – у 41,67% осіб, середній – у 58,83%, низький рівень не виявлено; потреба в різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини: високий – у 29,17% осіб, середній – у 66,67%, низький – у 4,16%; потреба в соціальних контактах: високий рівень – у 20,83% осіб, середній – у 33,33%, низький – у 45,84%. Найнижчими є потреби у відчутті затребуваності, у цікавій суспільно-корисній праці: високий та середній рівні не виявлено, низький – у 100% осіб, та потреба бути креативним і відкритим до нових ідей: високий рівень не виявлено, середній – у 4,19%, низький – у 95,83%.

Переважаючі середні рівні вираження над іншими рівнями виявлено також у потребі ставити складні цілі та досягати їх: високий – у 12,50% осіб, середній – у 87,50%, низький рівень не виявлено та у потребі у визнанні з боку інших осіб: високий – у 8,33% осіб, середній – у 79,17%, низький – у 12,50%. Переважаючі в цій віковій групі низьких рівнів вираження над іншими рівнями виявлено: у потребі у високій заробітній платі та винагороді: високий рівень не виявлено, середній – у 25% осіб, низький – у 75%; у потребі в чіткому структуруванні роботи, наявності зворотнього зв'язку й інформації: високий рівень не виявлено, середній – у 37,50% осіб, низький – у 62,50%; у потребі в хороших умовах праці та комфортній обстановці: високий рівень не виявлено, середній – у 45,83% осіб, низький – у 54,17% осіб; у потребі в самовдосконаленні, зростанні та розвитку: високий рівень не виявлено, середній – у 45,83% осіб, низький – у 54,17%; 2) у групі прикордонників віком 26–30 років найвищі мотиваційні потреби в професійній діяльності такі: потреба у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків: високий рівень – у 26,83% осіб, середній – у 62,20%, низький – у 10,97%; потреба у впливовості та владі, прагнення керувати іншими людьми та прагнення до конкуренції: високий рівень – у 21,95% осіб, середній – у 68,29%, низький – у 10,97%; потреба ставити складні цілі та досягати їх: високий рівень – у 13,40% осіб, середній – у 62,20%, низький – у 24,40%, а найнижчими є: потреба бути креативним та відкритим до нових ідей: високий рівень – у 2,44% осіб, середній – у 28,05%, низький – у 69,51%; потреба у високій зарплаті та винагороді: високий – у 7,32% осіб, середній – у 28,05%, низький – у 64,63%; потреба у соціальних контактах: високий рівень – у 1,21% осіб, середній – у 35,37%, низький – у 63,42% осіб; потреба в чіткому структуруванні роботи, наявності зворотнього зв'язку й інформації: високий рівень – у 6,10% осіб, середній – у 31,71%, низький – у 62,19%. Переважаючі середні рівні вираження над іншими рівнями виявлено також у потребі в різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини: високий – у 6,10% осіб, середній – у 58,54%, низький – у 35,37%, та в потребі в хороших умовах праці та комфортній обстановці: високий – у 4,88% осіб, середній – у 56,10%, низький – у 39,02% осіб. Переважаючі в цій віковій групі низьких рівнів вираження зазначеної потреби над іншими рівнями виявлено також щодо визнання з боку ін-

ших осіб: високий рівень не виявлено, середній – у 48,78% осіб, низький – у 51,22%, та потреби в самовдосконаленні, зростанні та розвитку: високий – у 9,76% осіб, середній – у 42,68%, низький – у 47,56%; 3) у групі прикордонників віком 31–35 років найвищими мотиваційними потребами в професійній діяльності виявлено: потребу у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків: високий рівень – у 51,06% осіб, середній – у 31,92%, низький – у 17,02%; потребу у впливовості та владі, прагненні керувати іншими людьми та прагненні до конкуренції: високий – у 25,53% осіб, середній – у 50% осіб, низький – у 24,47%, а найнижчими: потребу бути креативним та відкритим до нових ідей: високий – у 3,19% осіб, середній – у 11,70% осіб, низький – у 85,11%, потребу у відчутті затребуваності, у цікавій суспільно корисній праці: високий рівень – у 6,38% осіб, середній – у 24,47%, низький – у 69,15%, потребу в самовдосконаленні, зростанні та розвитку: високий рівень – у 3,19% осіб, середній – у 32,98%, низький – у 63,83%; потребу у високій зарплаті та винагороді: високий рівень – у 2,13% осіб, середній – у 35,11%, низький – у 62,77% осіб. Переважаючі середні рівні вираження над іншими рівнями виявлено також у потребі у визнанні з боку інших осіб: високий – у 7,45% осіб, середній – у 60,64%, низький – у 31,91%; у потребі в соціальних контактах: високий – у 4,25% осіб, середній – у 57,45%, низький – у 38,30%; у потребі в чіткому структуруванні роботи, наявності зворотнього зв'язку й інформації: високий – у 13,83% осіб, середній – у 51,06% осіб, низький – у 35,11% осіб, у потребі в різноманітності, змінах та стимуляції, прагненні уникати рутини: високий – у 5,32% осіб, середній – у 50%, низький – у 44,68%; у потребі в хороших умовах праці та комфортній обстановці: високий – у 17,02% осіб, середній – у 44,68%, низький – у 38,30%; 4) у групі прикордонників віком 36–40 років найвищими мотиваційними потребами в професійній діяльності виявлено: потребу у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків: високий рівень – у 41,94% осіб, середній – у 45,16%, низький – у 12,90%, потребу у впливовості та владі, прагненні керувати іншими людьми та прагненні до конкуренції: високий рівень – у 40,32% осіб, середній – у 35,49%, низький – у 24,19%, а найнижчими такі: потребу бути креативним та відкритим до нових ідей: високий рівень – у 9,68% осіб, середній – у 12,90%, низький – у 77,42%, та потребу у відчутті затребуваності, у цікавій

суспільно корисній праці: високий рівень – у 11,29% осіб, середній – в 11,29%, низький – у 77,42%. Переважання середніх рівнів вираження над іншими рівнями виявлено також у потребі у визнанні з боку інших осіб: високий рівень – у 3,23% осіб, середній – у 69,35%, низький – у 27,42%; у потребі в соціальних контактах: високий – у 4,84% осіб, середній – у 66,13%, низький – у 29,03%; у потребі в різноманітності, змінах та стимуляції, прагненні уникати рутини: високий – у 4,84% осіб, середній – у 61,29%, низький – у 33,87%; у потребі ставити складні цілі та досягати їх: високий рівень – у 24,19% осіб, середній – у 50%, низький – у 25,81%; у потребі в хороших умовах праці та комфортній обстановці: високий рівень – у 8,06% осіб, середній – у 48,39%, низький – у 43,55%; у потребі в зарплаті та винагороді: високий – у 17,74% осіб, середній – у 41,94%, низький – у 40,32% осіб. Переважання в цій віковій групі низьких рівнів вираження зазначеної потреби над іншими рівнями виявлено також у потребі в чіткому структуруванні роботи, наявності зворотного зв'язку й інформації: високий рівень не виявлено, середній – у 40,32% осіб, низький – у 59,68% осіб, та в потребі в самовдосконаленні, зростанні та розвитку: високий рівень – у 3,23% осіб, середній – у 41,93%, низький – у 54,84% осіб; 5) у групі прикордонників віком старше 40 років найвищі мотиваційні потреби в професійній діяльності такі: потреба у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків: високий рівень – у 42,50% осіб, середній – у 52,50%, низький – у 5%; потреба у впливовості та владі, прагнення керувати іншими людьми та прагнення до конкуренції: високий рівень – у 10% осіб, середній – у 72,70%, низький – у 17,50%; потреба ставити складні цілі та досягати їх: високий рівень не виявлено, середній – у 77,50% досліджуваних, низький – у 22,50% осіб. Найнижчими є такі потреби: бути креативним та відкритим до нових ідей: високий рівень не виявлено, середній – у 32,50% осіб, низький – у 67,50%; потреба в соціальних контактах: високий рівень не виявлено, середній – у 32,50% осіб, низький – у 67,50%; потреба у відчутті затребуваності, у цікавій суспільно корисній праці: високий рівень – у 12,50% осіб, середній – у 22,50%, низький – у 65%; потреба в самовдосконаленні, зростанні та розвитку: високий рівень – у 10% осіб, середній – у 25%, низький – у 65%; потреба в різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини: високий рівень – у 2,50% осіб, середній – у 35%, низький – у 62,50%; потреба в хоро-

ших умовах праці та комфортній обстановці: високий рівень – у 2,50% осіб, середній – у 35%, низький – у 62,50%. Переважання середнього рівня вираження над іншими рівнями виявлено також щодо потреби в чіткому структуруванні роботи, наявності зворотного зв'язку й інформації: високий рівень не виявлено, середній – у 67,50% осіб, низький – у 32,50%. Переважання в цій віковій групі низького рівня вираження зазначеної потреби над іншими рівнями виявлено також щодо потреби у високій зарплаті та винагороді: високий рівень – у 15% осіб, середній – у 25%, низький – у 60%.

Отже, в усіх вікових групах найвищими потребами в мотиваційному профілі прикордонників є потреби у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків та у впливовості й владі, прагнення керувати іншими людьми й прагнення до конкуренції, а найнижчими такі: потреби бути креативним і відкритим до нових ідей, у самовдосконаленні, зростанні й розвитку та у відчутті затребуваності, у цікавій суспільно корисній праці.

За результатами тестування за методикою «Професійне самоствавлення особистості» К. Карпінського виявлено такі вікові особливості професійного самоствавлення персоналу ДПС України: за загальним показником позитивності професійного самоствавлення в професії в усіх вікових групах прикордонників переважають середні значення цього показника (високих рівнів не виявлено). Найвищий показник позитивності професійного самоствавлення в професії порівняно з іншими віковими групами виявлено в групі прикордонників віком 31–35 років: середній – у 65,96% осіб, низький – у 34,04%, а найнижчий – у групі прикордонників віком старше 40 років: середній – у 52,50% осіб, низький – у 47,50%. У групі прикордонників віком 23–25 років: середній – у 54,17% осіб, низький – у 45,83%; у групі прикордонників віком 26–30 років: середній – у 58,54% осіб, низький – у 41,46%; у групі прикордонників віком 36–40 років: середній – у 62,90% осіб, низький – у 37,10%. Високі та середні рівні показників внутрішньої конфліктності професійного самоствавлення, самоповаги, самовпевненості, самоприв'язаності, самоефективності, самоуправління та самооцінки особистісного зростання переважають у групі прикордонників 23–25 років; високі та середні рівні самоприниження в професії переважають у групі прикордонників старше 40 років; найвищий показник загальної позитивності професійного самоствавлення виявлено в групі прикордонників 31–35 років.

За результатами тестування за методикою «Професійна затребуваність особистості» О. Харитонові виявлено такі вікові особливості професійної затребуваності персоналу ДПС України. За загальним показником професійної затребуваності особистості найвищі та найнижчі значення рівнів порівняно з іншими віковими групами виявлено в групі прикордонників віком 26–30 років: високий – у 41,46% осіб, середній – у 48,78%, низький – у 9,76%. У групі прикордонників віком 23–25 років високий рівень виявлено у 37,50% осіб, середній – у 62,50%, низький рівень не виявлено; у групі прикордонників віком 31–35 років високий рівень – у 37,23% осіб, середній – у 55,32%, низький – у 7,45%; у групі прикордонників віком 36–40 років: високий – у 40,32% осіб, середній – у 51,61%, низький – у 8,07%; у групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 37,50% осіб, середній – у 57,50%, низький – у 5%. Загалом, у групі прикордонників 26–30 років найвищі високі та низькі рівні показників переживання професійної затребуваності та загальної професійної затребуваності. У групі прикордонників старше 40 років виявлено найвищі рівні показників професійної компетентності та самоствалення, а також найбільшу кількість осіб із високим рівнем задоволення реалізацією професійного потенціалу, приналежності до професійної спільноти, професійного авторитету та суб'єктивною оцінкою результатів професійної діяльності, а також низьких рівнів показників задоволення реалізацією професійного потенціалу та загальної професійної затребуваності. У групі прикордонників 36–40 років виявлено відсутність низьких рівнів показників задоволення реалізацією професійного потенціалу, приналежності до професійної спільноти, професійної компетентності та ставлення інших людей.

За результатами тестування за методикою оцінки професійного благополуччя Є. Рут виявлено такі вікові особливості професійного благополуччя персоналу ДПС України. За загальним показником професійного благополуччя найбільшу кількість осіб із найвищими та найнижчими рівнями цього показника порівняно з

іншими віковими групами виявлено в групі прикордонників віком 31–35 років: високий – у 7,45% осіб, середній – у 9,57%, низький – у 82,98%. Найвищий показник професійного благополуччя (переважання високого та середнього рівнів) порівняно з іншими віковими групами виявлено в групі прикордонників 36–40 років: високий – у 1,61% осіб, середній – у 40,32%, низький – у 58,07%. У групі прикордонників віком 23–25 років високий рівень не виявлено, середній виявлено у 29,17% осіб, низький – у 70,83%; у групі прикордонників віком 26–30 років: високий – у 3,66% осіб, середній – у 26,83%, низький – у 69,51%; у групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 5% осіб, середній – у 35%, низький – у 60%. Загалом, у групі прикордонників 36–40 років виявлено найбільше осіб із високим та середнім рівнями професійного благополуччя, задоволеності рівнем компетентності, задоволеності професійними досягненнями, професійного розвитку та позитивних відносин у колективі, а також найбільшу кількість осіб із середнім рівнем автономності в професійній діяльності. У групі прикордонників 31–35 років виявлено найвищі високі та низькі рівні загального показника професійного благополуччя, найбільше осіб із низьким рівнем автономності в професійній діяльності, найбільше осіб із високими рівнями задоволеності професійними досягненнями та позитивних відносин у колективі. У групі прикордонників 23–25 років виявлено відсутність високих рівнів усіх показників, окрім професійних цілей; найменшу порівняно з іншими віковими групами кількість осіб із низьким рівнем професійного самоприйняття та найбільшу кількість осіб із низьким рівнем професійного розвитку, професійного зростання та професійних цілей. У групі прикордонників 26–30 років виявлено найменшу порівняно з іншими віковими групами кількість осіб із низьким рівнем професійних цілей. У групі прикордонників старше 40 років виявлено найбільшу порівняно з іншими віковими групами кількість осіб із низькими рівнями професійного самоприйняття, задоволеності рівнем компетентності, задоволеності професійними досягненнями та позитивних відносин у колективі.

За результатами тестування за анкетною оцінкою сприятливості організаційної культури виявлено: 1) за показником організаційної культури відносин в усіх вікових групах прикордонників переважають оптимальні рівні. Найбільшу кількість осіб, які оцінюють організаційну культуру відносин як оптимальну, виявлено в

групі прикордонників віком 23–25 років: оптимальна – 87,50% осіб, недостатня – 12,50% осіб. У групі прикордонників віком 26–30 років оптимальний рівень організаційної культури відносно виявлено в 57,32% осіб, недостатній – у 42,68% осіб; у групі прикордонників віком 31–35 років оптимальний рівень – у 63,83% осіб, недостатній – у 36,17%; у групі прикордонників віком 36–40 років оптимальний рівень виявлено в 64,52% осіб, недостатній – у 35,48% осіб; у групі прикордонників старше 40 років оптимальний рівень – у 65% осіб, недостатній – у 35%; 2) за показником організаційного управління найбільшу кількість осіб, які оцінюють організаційне управління як оптимальне, виявлено в групі прикордонників віком старше 40 років: оптимальне – 57,50% осіб, недостатнє – 42,50%, а найменша кількість – у групі прикордонників віком 23–25 років: оптимальне – 83,33%, недостатнє – 16,67%. У групі прикордонників віком 26–30 років оптимальний рівень організаційного управління виявлено в 70,73% осіб, недостатній – у 29,27%; у групі прикордонників віком 31–35 років: оптимальний – у 59,57% осіб, недостатній – у 40,43%; у групі прикордонників віком 36–40 років: оптимальний – у 69,35% осіб, недостатній – у 30,65%.

За результатами тестування за опитувальником задоволеності роботою в усіх вікових групах виявлено переважання середніх та відсутність низьких рівнів задоволеності роботою. Найбільшу кількість задоволених працею осіб виявлено в групах прикордонників віком 23–25 років: високий рівень – у 25%, середній – у 75% осіб, та старше 40 років: високий – у 25% осіб, середній – у 75%. У групі прикордонників віком 26–30 років виявлено високий рівень у 12,20% осіб, середній – у 87,80%; у групі прикордонників 31–35 років: високий – у 22,34% осіб, середній – у 77,66%; у групі прикордонників 36–40 років: високий – у 19,35% осіб, середній – у 80,65%.

За результатами тестування за опитувальником «Інтегральна задоволеність працею за показником загальної задоволеності працею в усіх вікових групах прикордонників переважають високі значення. Найбільшу кількість осіб із високим рівнем загальної задоволеності працею виявлено в групі прикордонників віком 26–30 років: високий рівень – у 82,93% осіб, середній – у 12,19%, низький – у 4,88%, та в групі віком 36–40 років: високий – у 82,26% осіб, середній – у 14,52%, низький – у 3,22%. У групі прикордонників віком 23–25 років виявлено високий рівень у 70,83% осіб, се-

редній – у 25%, низький – у 4,17%; у групі прикордонників віком 31–35 років: високий – у 80,85% осіб, середній – у 12,77%, низький – у 6,38% осіб; у групі прикордонників віком старше 40 років: високий – у 67,50% осіб, середній – у 20%, низький – у 12,50%.

Загалом, у групі прикордонників віком 23–25 років виявлено переважання високих рівнів задоволеності досягненнями в роботі, взаєминами зі співробітниками, загальної задоволеності працею; переважання середніх рівнів цікавості до роботи, задоволеності взаєминами з керівництвом, змістом роботи й умовами праці та професійних домагань, а також переважання низького рівня професійної відповідальності. Окрім того, у цій групі виявлено найменшу кількість осіб із високим рівнем цікавості до роботи, з низькими рівнями задоволеності взаєминами з керівництвом та професійних домагань, а також найбільшу кількість осіб із низькими рівнями задоволеності досягненнями в роботі, змістом роботи та професійної відповідальності.

У групі прикордонників віком 26–30 років виявлено найбільшу кількість осіб із високим рівнем цікавості до роботи, задоволеності досягненнями в роботі, взаєминами зі співробітниками та загальної задоволеності працею; найбільшу кількість осіб із середнім рівнем задоволеності взаєминами з керівництвом, змістом роботи, умовами праці, домагань у професійній діяльності та професійної відповідальності. У цій групі прикордонників виявлено найбільшу кількість осіб з високим рівнем інтересу до роботи, задоволеності досягненнями в роботі, взаєминами зі співробітниками та керівництвом, домагань у професійній діяльності, задоволеності умовами праці та загальної задоволеності працею, найбільшу кількість осіб із середнім рівнем професійної відповідальності та низьким рівнем цікавості до роботи.

У групі прикордонників віком 31–35 років виявлено найбільшу кількість осіб із високим рівнем інтересу до роботи, задоволеності досягненнями в роботі та загальної задоволеності працею; найбільшу кількість осіб із середнім рівнем задоволеності взаєминами зі співробітниками, керівництвом, змістом роботи, умовами праці, домагань у професійній діяльності та професійної відповідальності. У цій групі прикордонників виявлено найбільшу кількість осіб із високим рівнем цікавості до роботи та професійної відповідальності, а також найменшу кількість осіб із високим рівнем задово-

леності взаєминами зі співробітниками та змістом роботи, найменшу кількість осіб із середнім рівнем задоволеності взаєминами з керівництвом.

У групі прикордонників віком 36–40 років виявлено найбільшу кількість осіб із високим рівнем задоволеності досягненнями в роботі, взаєминами зі співробітниками та загальною задоволеності працею; найбільшу кількість осіб із середнім рівнем цікавості до роботи, задоволеності взаєминами з керівництвом, змістом роботи, умовами праці, домагань у професійній діяльності та професійної відповідальності. У цій групі прикордонників виявлено найменшу кількість осіб із низьким рівнем задоволеності умовами праці та загальною задоволеності працею.

У групі прикордонників віком старше 40 років виявлено найбільшу кількість осіб із високим рівнем інтересу до роботи, задоволеності взаєминами зі співробітниками, змістом праці та загальною задоволеності працею; найбільшу кількість осіб із середнім рівнем задоволеності досягненнями в роботі, взаєминами з керівництвом, умовами праці, домагань в професійній діяльності та професійної відповідальності. У цій групі прикордонників виявлено відсутність осіб із низькими рівнями цікавості до роботи, задоволеності досягненнями в роботі та взаєминами зі співробітниками; найбільшу кількість осіб із низьким рівнем задоволеності взаєминами з керівництвом, професійної відповідальності та загальною задоволеності працею, а також найбільшу кількість осіб із високим рівнем задоволеності змістом роботи.

Кореляційний аналіз залежності особистісного, професійного й організаційного фокусів особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України від віку представлено в таблиці 1.

Кореляційний аналіз досліджуваних показників особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України показав залежності таких показників особистісного, професійного й організаційного фокусів особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України від віку. Виявлено слабкий позитивний кореляційний зв'язок між віком прикордонників та життєвими орієнтаціями (0,191 за $p = 0,001$), життєвими цілями (0,278 за $p < 0,01$), локус контролю «Я» (0,224 за $p < 0,01$), локус контролю життя (0,210 за $p < 0,01$), доступністю матеріально забезпеченого життя (0,185 за $p = 0,001$), стабільністю роботи (0,155 за $p = 0,007$), потребою в соціальних контактах (0,154 за $p = 0,007$), професійною компетентністю (0,176 за $p = 0,002$) та профе-

сійною відповідальністю (0,170 за $p = 0,003$) на рівні високої статистичної значущості, а також результатом життя (0,117 за $p = 0,042$), ситуативною екзистенційною здійсненістю (0,122 за $p = 0,034$), цінністю творчості (0,134 за $p = 0,020$), доступністю здоров'я (0,133 за $p = 0,021$), доступністю цікавої роботи (0,146 за $p = 0,011$), доступністю щасливого сімейного життя (0,122 за $p = 0,034$), ретроспективною рефлексією (0,129 за $p = 0,025$), рефлексією спілкування (0,133 за $p = 0,021$), професійною ідентифікацією (0,126 за $p = 0,028$), приналежністю до професійної спільноти (0,138 за $p = 0,016$), оцінкою результатів професійної діяльності (0,120 за $p = 0,036$), самоставленням (0,147 за $p = 0,010$), автономністю (0,122 за $p = 0,034$), цікавістю до роботи (0,147 за $p = 0,010$) на рівні статистичної значущості. Обернений кореляційний зв'язок виявлено між віком та доступністю пізнання ($-0,196$ за $p = 0,001$), потребою в різноманітті ($-0,158$ за $p = 0,006$) та задоволеністю роботою ($-0,150$ за $p = 0,009$) на рівні високої статистичної значущості, а також цінністю пізнання ($-0,144$ за $p = 0,012$), доступністю впевненості в собі ($-0,137$ за $p = 0,017$), дискомфортом ($-0,123$ за $p = 0,032$), підприємництвом ($-0,129$ за $p = 0,025$) та задоволеністю взаєминами з керівництвом ($-0,127$ за $p = 0,027$) на рівні статистичної значущості.

Висновки із проведеного дослідження. Результати емпіричного дослідження показали відмінності переживання особистісного психологічного благополуччя в різних вікових групах прикордонників у контексті особистісного, професійного й організаційного фокусів. Виявлено, що зі зростанням віку прикордонників зростають рівні смисложиттєвих орієнтацій (цілей та результату життя, локус контролю «Я» та локус контролю життя): осмисленості та спрямованості життя, цілеспрямованої орієнтації на майбутнє, задоволення самореалізацією та продуктивністю проживаного життя загалом, сформованість чітких уявлень прикордонників про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб вибудовувати власне життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його сенс, впевненості у власній спроможності керувати власним життям, вільно ухвалювати та реалізовувати життєво важливі рішення; здатність конструктивно поводитися із зовнішнім світом, рішуче і відповідально ним керувати, готовність брати активну участь у власному житті та вибудовувати його; ціннісне значення творчості, доступність покращення здоров'я, доступність і можливості вибору цікавою

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між показниками особистісного, професійного й організаційного фокусів особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України та віком

№ з/п	Показники, які мають двосторонній кореляційний зв'язок із віком	Значення коефіцієнта кореляції Спірмена	<i>p</i> -рівень
I.	Особистісний фокус		
1.	Життєві орієнтації.	0,191	$p = 0,001$
2.	Життєві цілі.	0,278	$p < 0,01$
3.	Результат життя.	0,117	$p = 0,042$
4.	Локус контролю «Я».	0,224	$p < 0,01$
5.	Локус контролю життя.	0,210	$p < 0,01$
6.	Ситуативна екзистенційна здійсненність.	0,122	$p = 0,034$
7.	Цінність пізнання.	- 0,144	$p = 0,012$
8.	Цінність творчості.	0,134	$p = 0,020$
9.	Доступність здоров'я.	0,133	$p = 0,021$
10.	Доступність цікавої роботи.	0,146	$p = 0,011$
11.	Доступність матеріально забезпеченого життя.	0,185	$p = 0,001$
12.	Доступність впевненості в собі.	- 0,137	$p = 0,017$
13.	Доступність пізнання.	- 0,196	$p = 0,001$
14.	Доступність щасливого сімейного життя.	0,122	$p = 0,034$
15.	Дискомфорт.	- 0,0123	$p = 0,032$
16.	Ретроспективна рефлексія.	0,129	$p = 0,025$
17.	Рефлексія спілкування.	0,133	$p = 0,021$
II.	Професійний фокус.		
18.	Стабільність роботи.	0,155	$p = 0,007$
19.	Підприємництво.	- 0,129	$p = 0,025$
20.	Потреба в соціальних контактах.	0,154	$p = 0,007$
21.	Потреба в різноманітті.	- 0,158	$p = 0,006$
22.	Професійна ідентифікація.	0,126	$p = 0,028$
23.	Приналежність до професійної спільноти.	0,138	$p = 0,016$
24.	Професійна компетентність.	0,176	$p = 0,002$
25.	Оцінка результатів професійної діяльності.	0,120	$p = 0,036$
26.	Самоставлення.	0,147	$p = 0,010$
27.	Автономність.	0,122	$p = 0,034$
III.	Організаційний фокус.		
28.	Задоволеність роботою.	- 0,150	$p = 0,009$
29.	Цікавість до роботи.	0,147	$p = 0,010$
30.	Задоволеність взаєминами з керівництвом.	- 0,127	$p = 0,027$
31.	Професійна відповідальність.	0,170	$p = 0,003$

роботи, матеріально забезпеченого життя та щасливого сімейного життя, зростає здатність до ретроспективної рефлексії та рефлексії спілкування; робота сприймається більш стабільною, зростають потреба в соціальних контактах, професійна ідентифікація та компетентність, відчуття приналежності до професійної спільноти, оцінка результатів професійної діяльності, самоставлення, автономність у професійній діяльності, цікавість до роботи та професійна відповідальність. Чим старшими стають прикордонники, тим меншою цінністю для

них стає пізнання, менш доступними виявляються впевненість у собі та пізнання, знижується відчуття дискомфорту та підприємництва (здатності створювати щось нове, що може бути ототожене з їхніми зусиллями), зменшуються потреба в різноманітті, задоволеність роботою та задоволеність взаєминами з керівництвом.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з розробленням заходів психологічного забезпечення особистісного психологічного благополуччя персоналу ДПС України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волинець Н., Буряк В. Особливості психологічної готовності прикордонників Державної прикордонної служби України до виходу на пенсію. *Освіта регіону: український науковий журнал. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2015. № 1. С. 47. URL: <http://social-science.com.ua/article/1298>.
2. Кальчук О. Мотивація до професійної діяльності військовослужбовців-жінок у Державній прикордонній службі України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2009. 18 с.
3. Магась Г. Методика застосування мотивації як механізму управління персоналом у сфері прикордонної служби. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 110–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_7_28.
4. Самохвалов О. Психологічні чинники професійної адаптації інспекторів прикордонної служби: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2007. 221 с.
5. Ставицький О. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. Хмельницький, 2015. 528 с.
6. Каложний В. Прикордонник як об'єкт і суб'єкт професійного психологічного впливу. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 11. С. 143–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2012_11_23.
7. Ковальська І. Ціннісні орієнтації сучасного українського прикордонника. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 3. С. 290–300. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zpnrarv_ppn_2013_3_32.
8. Лопата В. Про деякі особливості мотивації до професійної діяльності молодих офіцерів оперативно-розшукових підрозділів державної прикордонної служби України. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологія обдарованості*. 2013. Том. VI. Вип. 9. С. 252–260.
9. Алещенко В. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних сил України: монографія. Харків: ХУПС. 2008. 238 с.
10. Вірний С. Ментально-адаптивні ефекти копінг-поведінки прикордонників в емоційно-напружених умовах. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2013. I (6). Issue 10. P. 98–203.
11. Вербанова Т. Вплив умов соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2012. 18 с.
12. Єрмоменко Д. Особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордон. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2016. № 33. С. 162–171.
13. Потапчук Є. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.
14. Ящук О., Вірний С. Потенціал особистісного здоров'я військовослужбовців державної прикордонної служби. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2009. Том 14, № 17. С. 411–417. URL: <http://psysocwork.onu.edu.ua/article/view/136124/133074>.
15. Мул С. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. 539 с.
16. Чистяков С. Соціально-психологічні особливості адаптації молодих офіцерів-прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2013. Вип. 3. С. 15–27.
17. Грязнов І., Юрченко Ю. Розвиток якостей творчої самореалізації офіцерів-прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_7.
18. Райко В. Педагогічні умови формування потреби в професійній самореалізації курсантів-прикордонників: дис. ... канд. пед. наук: 21.07.03. Київ, 2003. 216 с.
19. Андрощук О. Вплив негативних психічних станів офіцера-прикордонника на його службову діяльність. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_4_26.
20. Максимюк Ю. Професійний стрес у службовій діяльності персоналу Державної прикордонної служби України. *Держава та регіони Серія «Державне управління»*. 2012. № 4 (40). С. 44–48.
21. Томчук Б. Психологічні особливості прояву емоційного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2007. Т. XII. Ч. 2. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка. С. 318–326.
22. Хайрулін О. Психологічна профілактика вигорання військовослужбовців державної прикордонної служби України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2013. 24 с.